

Daniel LEE, *Esesákovo křeslo. Odhalení zločinů „obyčejného“ nacisty*, Brno, CPress 2021, 247 s. ISBN 978-80-264-3318-7.

Na počátku bylo křeslo, dalo by se říci, křeslo a velká náhoda. Přesněji řečeno na počátku historického výzkumu britského historika Daniela Lee, jenž se setkal s kolegyní, od které se dověděl zajímavý příběh. Její matka žijící v Nizozemí si dala k čalouníkovi opravit staré křeslo, čalouník v něm našel dokumenty označené hákovým křížem a zákaznici sdělil, že pro nacisty nepracuje. Jenže to křeslo majitelka kdysi po válce koupila v Praze ve starožitnictví a vzala si je s sebou do exilu. O tom, co skrývá, neměla ani ponětí. Daniel Lee se rozhodl pátrat po osudu majitele oněch dokladů, jímž byl Robert Griesinger, člověk, který spojil svoji kariéru s nacistickým režimem. Nikdy nedosáhl vyššího postavení, ale přece jen byl součástí nacistického aparátu, jednou z mnoha, jež tvořila fungující systém. Pro Čechy je práce zajímavá mimo jiné tím, že hlavní postava v době protektorátu působila v Praze.

Autor základní téma rozvinul v tom smyslu, že zahrnul do práce celou řadu vysvětlujících a doplňujících odboček. Ty na jedné straně do jisté míry odvádějí pozornost od toho hlavního, současně ale čtenáři rozšiřují obecný rozhled. Jako příklad lze uvést dosti podrobný výklad o jihu Spojených států amerických v druhé polovině 19. století, protože se v městě New Orleans narodil otec hlavní postavy Leeova příběhu. Díky tomu se dovíme, že v New Orleansu žila tehdy početná německá kolonie, tvořící téměř 12 % obyvatel města, jež měla vlastní školy, tisk, kostely a spolky. Současně jsou ale uvedeny údaje týkající se otrokářského systému v USA, počty otroků v New Orleansu, v Louisianě, průměrný počet otroků připadající na jednu plantážnickou rodinu. V Třetí říši žilo asi 24 000 černochů, již byli do značné míry postiženi podobně jako židé, i když nacisté v jejich případech nesáhli až k násilné likvidaci, část ovšem nuceně sterilizovali. Zde autor připomíná, že tehdy, ve 30. letech 20. století, 30 států USA kriminalizovalo mezirasové sňatky.

Autor si dal práci s vyhledáváním zdrojů, z nichž se o Griesingerovi mohl cokoliv dovědět. Studoval archivní prameny, vyhledal jeho žijící příbuzné – dcery (na konci války byly v dětském věku šesti a osmi let) a synovce. S nimi se mu podařilo spojit a získat od nich zajímavá svědectví i některé rodinné dokumenty. Při hodnocení této práce potvrdil běžné zkušenosti se svědectvími pamětníků – příbuzných a s tím související metodou oral history. Například že rodina usvědčeného nacisty přiznávala, do čeho se jejich příbuzný zapletl, ovšem s tím, že to byla černá ovce rodiny. Griesingerova dcera o poválečném postoji své matky říkala: „*Minulost byla tabu. Věděly jsme, že o ní nesmíme mluvit.*“ Němci si po válce vybudovali jakousi zeď, jež je oddělovala od minulosti. Říkalo se tomu „Stunde Null“, tedy „hodina nula“. Vzpomínky byly selektivní, považovali se za národ obětí. Potlačovali vše, co Němci – přesněji němečtí nacisté – způsobili jiným, tedy židům, politickým protivníkům atd. Více se zabývali odsuny svých krajanů, válečnými zajatci v SSSR

a ztracenými východními územími. Ona tajemství, mlčení v mezigenerační komunikaci, mnohde přetrvávala desítky let.

Další rozšiřující vsuvka shrnuje výsledky poválečných soudních procesů s nacistickými válečnými zločinci. Opět jsou uvedena zajímavá čísla: v roce 1945 měla NSDAP asi 8 milionů členů. V letech 1945–1958 bylo usvědčeno ze spáchání zločinu 6 093 bývalých nacistů. Mnohonásobně více, včetně funkcionářů NSDAP, SS a SA, bylo v 50. letech amnestováno, ale na konci desetiletí začala nová vlna procesů. Mezi obviněnými byli také „zabijáci od psacího stolu“, mezi něž patřil i Griesinger, jenž však zemřel v roce 1945 v Praze.

Teprve zde začíná podrobnější rekonstrukce Griesingerova životního příběhu. Autor se snažil zjistit co nejvíce podrobností biografických, ale současně připomíná i podmínky, jež ho ovlivnily – z celoněmeckého i regionálního hlediska.

Příbuzným se podařilo objevit deník Griesingerovy matky, z něž vysvítá, že byla velmi konzervativní, xenofobní a antisemitská. Porážka Německa v I. světové válce pro ni znamenala otřes, zesílený následně obavami z krajně levicového hnutí spartakovců. Naproti tomu otec Adolf, v době války vysoký německý důstojník, prý „*nepovažoval nacismus za nic víc než vulgární populistické hnutí vedené brutálním rakouským kaprálem*“. Jeho postavení naznačuje rovněž konzervativní zakotvení, postoj k nacismu mohl vyplývat z monarchismu a i z pohledu vysokého důstojníka na pouhého desátníka Hitlera. Robert vyrůstal za války, byl zhruba vrstevníkem Himmlera, Heydricha a dalších. Tato generace zažila porážku Německa, lidské i hmotné ztráty, ponížení národa, chaos, poválečné hospodářské oslabení, inflaci, rozvrat hodnot a jistot světa svých rodičů.

Antisemitismus, píše autor, byl v německých konzervativních vojenských rodinách zakořeněn již delší dobu, židé byli viněni z toho, že údajně rozpoutali válku a škodili vlasti. Již v roce 1916 v Německu došlo ke „sčítání židů“. Antisemitismus po válce nelze spojovat jen s DAP a NSDAP. Například také DNVP (Deutschnationale Volkspartei), jakkoliv především konzervativní a monarchistická, se vyznačovala protizidovskými zásadami, již roku 1924 zamezila přijímání židů a Němců žijících v manželství s židy.

To vše ovlivnilo Roberta, který již na konci středoškolských studií byl podle některých pramenů vyhraněně pravicovým nacionalistou. Od roku 1925 studoval práva v Tübingenu. Na tamní univerzitě panovalo velmi konzervativní nacionalistické ovzduší, dle nepsaného pravidla tam nepřijímali židovské učitele ani studenty. Griesinger se stal členem buršáckého spolku a zastával v něm vysoké funkce, ovšem jeho studijní výsledky byly spíše slabé. Absolvoval v roce 1930, tedy v době, kdy již Německo plně zasáhla světová hospodářská krize, kdy sílila extremistická hnutí (v Německu vedle nacismu i komunismus), která nabízela svoji cestu k řešení.

Griesinger ovšem nebyl sám. V lednu 1933 měla NSDAP 1,4 milionu členů a do května téhož roku, tedy v prvních měsících Hitlerovy vlády, se přihlásilo dalších 1,6 milionu

oportunistů. Griesinger tehdy vstup nestihl, protože pro velký zájem bylo vyhlášeno moratorium na přijímání nových členů. Stal se úředníkem na württemberském ministerstvu vnitra, vstoupil do Svazu národněsocialistických právníků a také do SS. Otázka této nacistické organizace je zde podrobně rozebrána, autor poukazuje na to, že historikové dosud věnovali pozornost vyšším úřadům a zbraním SS, ale ne „obyčejným“ příslušníkům, tzv. „Allgemeine SS“, tj. nevojenským. Ukazuje, kdo v dané době do SS vstupoval a proč. Důvody byly zřejmé – ideologie, urychlení kariéry, pro někoho snad i jen ten černý stejnokroj. V červnu 1932 měly SS 41 000 členů, v říjnu 1933 již 180 000. Tato elitní nacistická organizace už tehdy hledala vzdělané zájemce o členství, takové, kteří byli schopni zastávat náročná administrativní místa. Griesinger byl jedním z nich. Působil postupně na několika místech u soudů, v zemské správě a u politické policie, tedy gestapa.

Členství v SS bylo svázáno přísnými pravidly, upravujícími například i manželství. Žádný člen SS se nesměl oženit bez souhlasu Himmlera, nevěsty musely být „rasově čisté“ (to posuzoval RuSHA – Hlavní rasový a osídlovací úřad), nesměly trpět žádnými dědičnými chorobami a musely být schopny porodit alespoň čtyři děti. Vše muselo být doloženo lékařskými testy, fotografiemi, dotazníky, posudky o pověsti, rodokmeny, údaji o nemocích a příčinách smrti předků. Prověřování mohlo trvat i několik měsíců.

O Griesingerově práci u gestapa ve Stuttgartu se nezachovaly dokumenty, a tak autor pracoval analogickou metodou, udělal si představu z poválečných výsledků jeho kolegů. Zjistil mimo jiné, že Griesinger měl na starosti uplatňování protizidovských opatření. Je zde shrnuta rovněž činnost SS, jež měla pravidelný program – střelecký výcvik, pochod, zpěv, tělesná cvičení, přednášky o SS, předčítání některých základních textů nacistické ideologie, diskuse o rase, krvi a dědičnosti, o povinnostech manželek SS. Allgemeine SS také měli povinnost působit jako pomocná policie při různých akcích.

Do NSDAP Griesinger vstoupil v květnu 1937, kdy bylo zrušeno moratorium. V té době už byl rok ženatý, přičemž mohl využít manželské půjčky, již nacisté zavedli s cílem zvýšit porodnost árijských rodin. Jednalo se o 1000 RM bezúročně s podmínkou, že manželka nenastoupí do zaměstnání. To byl jeden z kroků nacistů ke snížení nezaměstnanosti – ženy, které zůstaly v domácnosti, uvolňovaly pracovní místa mužům. Za každé narozené dítě se dluh snižoval o ¼, po čtvrtém dítěti byl tedy splacen. Částka 1 000 RM tehdy představovala dvojnásobek Griesingerova měsíčního platu, vůbec nevadilo, že místo peněz manželé dostávali poukázky na nábytek a další zařízení domácnosti.

Griesinger prodělal náhradní vojenský výcvik, určený pro ty, kteří nebyli v první světové válce, ale už byli staří na povinnou vojenskou službu. V srpnu 1939 byl povolán do wehrmachtu, prodělal francouzské tažení. O rok později se vrátil do civilu k vyučování zemědělského práva na Vyšší škole zemědělské v Hohenheimu, ale odtamtud byl znovu povolán do wehrmachtu a zapojil se do bojů na východní frontě. Zde autor vsunul

podrobnější odkaz na tvrdé persekuce židů na Ukrajině, zmiňuje se například o sílícím zájmu vojáků wehrmachtu o účast na popravách. Autorův zájem je podložen i skutečností, že on sám je potomkem židů z Ukrajiny, ovšem část jeho předků se vystěhovala do Británie ještě před 1. světovou válkou. Je to z jeho pohledu jistě zajímavé protnutí osudů jeho rodiny s Griesingerem, jenž se v dané době se svojí jednotkou nacházel v té části Ukrajiny, kde byli vražděni židé. Přímou jeho účast ovšem nelze doložit.

Griesinger dosáhl hodnosti poručíka, ale utrpěl těžké zranění nohy, kvůli němuž byl z fronty stažen. Počátkem roku 1943 byl přeložen do protektorátu na ministerstvo hospodářství a práce. Pražské gestapo tehdy vedl Hans-Ulrich Geschke, jenž stejně jako Griesinger studoval od roku 1925 práva v Tübingenu. Autor také uvádí, že absolventem tübingenské univerzity byl říšský protektor Konstantin von Neurath, který prý vždy pomáhal bratrům ze studentského spolku a dosazoval je i na místa v protektorátu. Opět tu ale není doložena podobná souvislost s Griesingerem.

Při líčení poměrů v protektorátu autor použil nutnou zkratku, i když celkem výstižnou. Dopustil se zde některých omylů, například tvrzením, že všichni studenti zatčení 17. listopadu 1939 strávili za dráty dalších pět let. Pozornost je věnována podmínkám nuceného nasazení, persekuci židů v protektorátu, oddělení německé a české společnosti, výhodám Němců v otázce přidělu a dalším.

Griesinger se brzy stal vedoucím oddělení výroby a řízení v ekonomickém odboru ministerstva. Patřil mezi 25 nejvyšších činovníků úřadu, jimž v dané době bylo mezi 30 a 40 lety a měli doktoráty z předních německých univerzit. Tím autor dokládá aktivní účast německé inteligence v nacistických orgánech. Griesinger pracoval na úpravách německé legislativy pro potřeby protektorátu, který měl pro Třetí říši velký hospodářský význam, rozhodoval o rušení „nepotřebných“ českých podniků a o přesunech jejich pracovních sil. Byl hodnocen jak „dobrý a loajální pracovník“.

V roce 1944 Griesinger vstoupil do Volkssturmu, tedy německé domobrany. V dubnu následujícího roku byly evakuovány některé německé ženy a děti z protektorátu. Zde se autorovo líčení rozdvíjí: zčásti sleduje Griesingera, jenž zůstal v Praze a zemřel 27. září 1945 v nemocnici v Salmovské ulici, podle úmrtního listu na úplavici, pohřben byl do hromadného hrobu v Ďáblicích. Do nemocnice se Griesinger zřejmě dostal z některého internačního tábora pro Němce. Zde autor opět odbočuje, a to k poválečným represím proti Němcům v českých zemích a k těžkým podmínkám v internačních táborech, jež našly odraz mimo jiné v článku Erica Gedye v *Daily Herald*u 9. října 1945. Druhá linie líčí osudy rodiny evakuované do Bavorska, její život po porážce Německa a další osudy jejich příslušníků. Podrobněji je zhodnocena jejich rodinná paměť, vykazující podobné prvky jako u mnoha jiných německých rodin: nevíru v provinění předků, jakkoliv v tomto případě bylo doloženo.

Nakonec je namístě citovat autorovy závěrečné úvahy: „(...) Přestože byl Griesingerův vliv na životy obětí režimu významný, zůstával bezejmenným a anonymním byrokratem. (...) Zájem o jednoho z viníků poskytl Griesingerovi příležitost stát se představitelem tisíců anonymních obyčejných nacistů, jejichž různá provinění rozvrátila tolik životů a jejichž životopisy až dodnes nespátřily světlo světa. (...) I když utrpení, které Griesinger způsobil, nebylo nikdy tak kruté jako u významnějších zabijáků od stolu, jakým byl například Adolf Eichmann, (...) musel (...) znát osud zmizelých židů. (...) zdaleka nebyl jen „kolečko“ ve větším stroji, které nikdy neopustilo kancelář, jak později mnozí ze zabijáků od stolu tvrdili. Spoluviníka z něj činí jeho extrémně nacionalistický původ, pracoviště (...), kde měl blízko k mučicím kobkám ve sklepě, jeho členství v SS, posílání lidí na nucené práce (...), cesty po místech nucené práce v protektorátu a přinejmenším vědomí o vraždění židů a komunistů na Ukrajině v létě 1941 příslušníky jeho jednotky Wehrmachtu. (...)“

V každém případě se jedná o knihu zajímavou, mimo jiné díky pracovním postupům, ukazujícím názorný příklad mikrohistorické práce. Autor propojil oral history s přesahy do posuzování historické paměti určité skupiny obyvatel Německa, studium literatury a archivních pramenů, pomohl si analogiemi, z nichž některé ale budí dojem přílišných spekulací. Zcela bílá místa vyplnil hypotézami, což však vždy přiznává. Pracoval v archivech ve Stuttgartu, Hohenheimu, Berlíně, Freiburgu, Tübingenu, Ludwigsburgu, Tettangu, v Paříži, New Orleansu, Stanfordu, Kyjevě, v Praze, Kroměříži, Litoměřicích a v Plzni, navštívil řadu knihoven a soukromých sbírek. Četnými exkursy jsou doloženy historické souvislosti, někdy poměrně vzdálené, ale pro čtenáře se zájmem o historii užitečné.

Robert Griesinger byl jen jedním z mnoha, chtěl zřejmě hlavně dělat kariéru, získat lepší společenské postavení, k němuž by mu jeho průměrné schopnosti nepomohly, a proto využil možností, jež otvíral nový režim lidem, jejichž hlavní předností nebylo nadání, nýbrž poslušnost a oddanost idejím vůdce. Kdyby byl kdysi na konci války v Praze neukryl několik dokumentů do čalounění křesla, nikdo kromě několika blízkých příbuzných by dnes o něm nevěděl. Díky nálezům oněch dokumentů po desítkách let se Danielu Leeovi podařilo téměř z ničeho vykresat životní příběh člověka, jenž tvořil jedno z koleček nacistického aparátu, i když sám o sobě významný nebyl.

doc. PhDr. Tomáš Jiránek, Ph.D.

Ústav historických věd, Fakulta filozofická,

Univerzita Pardubice

tomas.jiranek@upce.cz

ORCID: 0000-0002-1330-0067